

SCHULTHEISZ EMIL: J. P. FRANK

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

„...Ha nem tévedek, úgy egy életrajz nem több és nem kevesebb mint egy útleírás, amit leghelyesebb, ha az utazó maga ír meg, különösen, ha elég tanú él még, hogy elbeszéléseinek igazságát megerősítse... Miért kellene hát azt, amit az ember maga tudhat legjobban, mások elmondására hagyni? (...)”

Ezek a bevezető mondatai annak az önéletrajznak, amelyben a felvilágosodás kora egyik legsokoldalúbb és legérdekesebb orvosának, az államorvostan, közegészségtan, a szociálhigiéné tudósának, Johann Peter Franknak életéről és munkásságáról olvashatunk.¹

A Badeni Nagyhercegség Rotalben nevű városkájában, közel a francia határhoz született 1745-ben. Metzben és Pont-à-Mousson-ban folytatott filozófiai tanulmányokat, amelyek befejeztével 1763-ban doktorrá avatták. Ez azonban studiumainak nem a végét jelentette: a heidelbergi egyetem orvosi fakultására iratkozott be, ahol – egy rövid, strassbourg-i egyetemen tett kitérő után – 1766 augusztusában 'De cunis infantum'² című disszertációjával orvostdoktorrá promoveált.

Már ez a kisgyermekes diaetájáról szóló értekezése is nagy feltűnést keltett. A kar decanusa felszólította, hogy válasszon egy témát, amelynek alapos tudományos feldolgozására vállalkozik. Önéletrajzának tanúsága szerint régen foglalkoztatta a közegészségügy, valamint az orvosi rendszet egész problematikája. Mint egy helyütt írja, meg kell tanítani a hatóságokat, mily módon kell gondoskodniuk a polgárok egészségének megóvásáról. Az akkori nomenklatura ezt a kialakulóban levő diszciplínát, éppen J. P. Frank írásai nyomán „orvosi rendőrség” („Medizinische Polizey”) névvel jelölte.

21 éves korában tehát tisztán állott előtte élete legfőbb tudományos programja. 72 éves volt, amikor nagy művének utolsó kötete megjelent.

Orvosi pályáját gyakorlóorvosként kezdte a lotharingiai Bitsch városkában. Mivel ez akkor francia fennhatóság alatt állt, a francia approbációt is meg kellett szereznie. Két év múlva már Badenben találjuk mint városi orvost. Praxisa nem gátolta tudományos munkásságában. A „Medizinische Polizey”-ről szóló munkájának alapját már ekkor megírta – s mint önéletrajzában

megjegyzí – kész volt ezt egy kötetben sajtó alá bocsátani. A karlsruhei kiadó, Maklot azonban Reinhard titkos tanácsos és akadémiai levelező tag kevés hozzáértésről tanúskodó, elutasító szakértői véleménye alapján a kéziratot visszaküldötte. Frank dühében „ezer darabra szakította”, majd elégette.

Orvosi hírneve időközben túlnöött a város határain. Előbb a badeni őgróf, majd a speyeri hercegségek udvari orvosa (1775). Bruchsalba átköltözve egy kitűnő könyvtár állott rendelkezésére, ami tudományos munkájának igen nagy hasznára vált. Udvari orvosi állásai egyébként még inkább ösztönözték arra, hogy megtanítsa az uralkodót „...miként vigyázzon alattvalói egészségére...”. Könyvén ismét lázasan dolgozik, s hogy milyen elmélyült alaposággal, azt bizonyítja, hogy egyedül az első kötet megírásához tizenegy évre volt szüksége.

A nagy mű anyaggyűjtéséhez a könyvtári forrásokon, saját elméletein és tapasztalatain kívül más orvosok adatait is szerette volna felhasználni. Munkájának körvonalait vázolva felhívta a tudós világot, adataikat rendelkezésére bocsátva, segítség műve anyagának kiegészítésében. Ez az 'Epistola invitatoria ad eruditos de communicandis quae ad politiam medicam spectant, principium ac legislatorium decretis'³ 1776-ban jelent meg Mannheimben. Felhívására azonban mindössze két válasz érkezett. Egyik Jénából Grüner professzortól, másik Leipzigól Platztól.

1779-ben jelenik meg a 'System einer vollständigen medizinischen Polizey'⁴ első kötete Mannheimben. Ebben a kötetben foglalkozik a házasság, terhesség, gyermekágy higiénájával, és az erre vonatkozó törvényekkel, rendeletekkel. Az egyes kérdéseket az állam és az egyén szempontjából egyaránt részletesen tárgyalva, ismerteti más országok viszonyait, a keleti országokét is beleértve. Az akkori helyzet a múltbeli viszonyokkal összehasonlítva, a történelmi példák felsorolásakor szinte hihetetlen nagy olvasottságról tesz tanúságot. A könyv minden fejezetében, mint ahogy a későbbi kötetekben is, a közegészségügyi helyzet javítását célzó javaslatokra bukkanunk, amelyek között számos olyan van, ami ma is „modernnek” tűnik. Így például Frank követelése, hogy „súlyos örökletes betegségben szenvedők” ne házasodjanak előzetes orvosi vizsgálat és tanács nélkül. A kötet bevezetése a felvilágosodás szellemét árasztja, ugyanakkor az egész mű – ha szabad ezt a paradoxul ható kifejezést használnom – a felvilágosult despotizmus jegyében íródott.

J. P. Frank új, sőt néha egyenesen forradalmi javaslatainak megvalósításához ugyanis a lehető legkonzervatívabb utat választotta. Bár nem mondja teljesen haszontalannak a nép felvilágosítását, mégis egyedül célravezető módszernek a rendőri intézkedéseket tartja, amely az abszolút monarchia idején természetesen egyben a legegyszerűbb is volt. Egy példa arra, hogy rendeleti úton milyen mélyen akart az emberek magánéletébe beavatkozni – természetesen az ő érdekükben. A munka egyik kötetének táncról írott fejezetében bizonyos táncok egészségkárosító

hatását tárgyalva kifejti, hogy a hatóságoknak nemcsak joga, de kötelessége is, hogy a „túl heves” táncokat eltiltsa, a bálók időtartamát meghatározza.

A kor polgára az ilyen rendeleteket többnyire szó nélkül tudomásul vette, hiszen még évtizedekkel később is – éppen Frank munkái nyomán – dekrétumok szabályozták pl. a „májat szorító” fűző viselését, tiltották el az „egészségre és erkölcsre veszélyes” táncokat.⁵

Hogy a könyv hiányt pótol, azt nagy sikere bizonyította, s alig egy év múlva már új kiadására volt szükség. Természetes, hogy az elismerés mellett a rosszálló kritikák sem hiányoztak. Annál is inkább, mert a könyv nem egy javaslata egyes rétegek vagy intézmények érdekeit sértette. A cölibátus eltörlésére vonatkozó indítványával a katolikus egyházi hatóságok haragját keltette fel.

Az első kötet új kiadásával egy időben, 1780-ban jelent meg a második kötet. Ebben a prostitúció, abortusz, nemi betegségek etc. kérdéseit taglálva, követeli a nemi betegek kezelési kényszerét, nemcsak a prostituáltak kötelező gyógyítását és ellenőrzését. Még másfél évszázad kellett azonban, míg ezt a kérdést az egészségügyi hatóságok szabályozni tudták.

Az 1783-ban megjelent harmadik kötet különös érdeklődésre tarthat számot. Ebben a szerző az alkoholizmus leküzdésének sok tekintetben ma is érvényes módszereit fejtegeti, feltárva a problémakör egész szociális és pszichés hátterét, amint arra a figyelmet Duka Zólyomi Norbert kitűnő tanulmánya is felhívja.⁶

1785-ben az akkor osztrák fennhatóság alatt álló Lombardia egészségügyének vezetésére hívják meg. Egyúttal a paviai egyetemen 1790-ben tartott évnnyitó előadásában – *’Oratio academica populorum miseria morborum genetice’*⁷ – tulajdonképpen a szociálhigiéné alapfeltételeit fejtegeti, számos betegség okaként a nyomort jelölve meg.

Minden reformátor ellenállásba ütközik. Ez alól Frank sem volt kivétel. Már olaszországi működése idején az ellene szóló panaszok özönével árasztják el a bécsi hatóságokat. A központi kormányzat azonban akkor még Frank mellett állt. Sőt, 1795-ben – Quarin utódaiként – az *’Allgemeines Krankenhaus’* élére állítják. A tőle megszokott energiával fog a kórház szükségessé vált újjászervezéséhez. Kórbonctani intézetet létesít, és külön prosectori állást szervez; addig a klinikusok boncoltak. Mindenekelőtt azonban szinte újjáteremtette a Stoll halála óta teljesen elhanyagolt klinikumot. A tancélokra alkalmas ágyak számát rögtön a duplájára emelte. Szervező-igazgató tevékenysége, irodalmi működése és nem csekély orvosi praxisa mellett egyetemi tanszékét sem hanyagolta el. Világos, szellemes előadásait a medicusokon kívül Bécs számos orvosa hallgatta élvezettel.

Az ilyen tehetséges és eredményes embernek, aki nem ártallotta originális gondolatait ki is mondani, lelkes híveken kívül számos és sajnos befolyásos irigye akadt Bécsben is. Egyházi körök pedig – akiknek befolyása II. József halála után ismét megnövekedett – elérkezettnek látták az időt, hogy újra felidézzék Frank cölibátust támadó tételeit. A kisebb tehetségű, de törtető

kollégák, élükön a nagy hatalmú protomedicussal, Stifft báróval, Frank számára elviselhetetlen légkört teremtettek Bécsben.

Nem csoda hát, ha eleget téve egy meghívásnak, 1804-ben már a vilnai egyetemen találjuk. Elkíséri fia is, aki ugyanitt a patológia tanára lesz. Még egy évet sem töltött el Vilnában, amikor Sándor cár már Szentpétervárra hívja. Itt udvari orvos és az orvossebészi akadémia tanára.

1807-ben Frank betegeskedni kezd, a sokirányú munkát egyre nehezebben bírja. 1808-ban 3000 rubel nyugdíjjal Bécsbe vonul vissza. Mint orosz államtanácsos békében marad Stifft intrikáitól. 1809-ben a Bécsben tartózkodó Napóleonhoz kéri konzíliumba. Ezután a francia császár Párizsba hívja udvari orvosnak: „Birodalmamban önnek nagy tekintélye van. Párizsban kellene letelepednie...”. Napóleon ajánlatát Frank nem fogadja el. 1821. április 24-én bekövetkezett haláláig, néhány konzíliumot leszámítva, csak irodalmi munkásságának él. Ekkor rendezi sajtó alá válogatott klinikai megfigyeléseit,⁸ és fejezi be az 'Epitomé'-t, melynek utolsó kötete néhány héttel halála előtt kerül nyomdába.

J. P. Frank kiváló klinikus volt. Sőt, kora elsősorban mint klinikust értékelte. Kortársai ítéletét művei is igazolják, s az orvostörténelem talán kicsit egyoldalúan skatulyázza be kizárólag teoretikusnak. Hatkötetes terápiás kézikönyve⁹ jelentős diagnosztikus fejezetekkel, kitűnő kórleírások mellett, elsőrendű patológiai-klinikai megfigyeléseket tartalmaz. Jelentőségét mutatja, hogy számos újabb kiadás mellett, német, francia és olasz nyelvre is lefordították.

Ennek a műnek az ötödik kötetében a 'Váladékokról' szóló fejezetben foglalkozik többek között a diabetszel, amelynek klasszikusan szép klinikai leírását adja. Frank igen precízen különíti el a diabetes mellitus kapcsán észlelt polyuriát az egyéb ok folytán fellépő fokozott mennyiségű vizeletürítéstől.

Munkáiból kitűnően a differenciál-diagnózisra minden kórképnél különösen nagy súlyt fektetett.

A felvilágosodás korának magyar orvosai is nagy érdeklődéssel foglalkoztak a közegészségügy és orvosi rendészet kérdéseivel. Huszti Zakariás Teofil, Pozsony város tiszti főorvosa 'Discours über die medizinsche Polizey' című könyve 1785–86-ban jelent meg. Huszti könyvéről Frank is nagy elismeréssel írt, másfelől Huszti a későbbiekben lelkes követője lett Frank reform-javaslatainak.

A rendkívül sokoldalú Plenck professzor Budán 1781-ben latinul megjelent törvényszéki orvostani könyvét 1793-ban Bécsben egy német nyelvű bővített kiadás követte, amely már az államorvostanra és orvosi rendészetre is kiterjedt. Schraud Ferenc, a pesti egyetem tanára 1795-ben adta ki e tárgyú munkáját: 'Aphorismi de politia medica'.¹⁰ Schraud könyvét az ugyancsak pesti professzor, Bene Ferenc munkája követi.¹¹ Megjegyzendő, hogy a XIX. század folyamán J. P. Frank 'System'-e a kötelező tankönyv a pesti egyetemen.

Az utóbb felsorolt művek kétségkívül Frank könyvének és munkásságának befolyását mutatják, végső soron azonban valamennyinek forrása a felvilágosodás és különösen Rousseau filozófiája.

---

¹ V. ö. J. P. Frank: Biographie, von ihm selbst geschrieben. (Wien, 1802).

² „A kisgyermek életének első szakasza”

³ „A tudósokhoz szóló felkérő levél az orvosi rendészetre vonatkozó megfigyeléseik, az elvekre és a törvénykezésre vonatkozó adataik közzétételére”

⁴ „Az orvosi rendészet teljes rendszere”

⁵ V. ö.: Henpel–Kürsinger: Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts und Medicinal-Gebiethe. (Wien, 1830). 3. köt. 167. , valamint 2. köt. 274.

⁶ V. ö.: N. Duka und H. Potter: Johann Peter Franks Grundkonzept der Bekämpfung des Alkoholismus. Wien. med. Wschr. 114. 1964. 266

⁷ „A népek nyomoráról, mint a betegségek előidézőjéről szóló egyetemi szónoklat”

⁸ Interpretationes clinicae observationum selectarum. (Tübingen–Stuttgart, 1812).

⁹ De curandibus hominum morbis Epitome (1792–1821).

¹⁰ „Aforizmak az orvosi rendészetről”

¹¹ Elementa politiae medicinae (Buda, 1807).